

Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки

ТИПОЛОГІЯ ТА ФУНКЦІЇ МОВНИХ ОДИНИЦЬ

науковий журнал

№ 2 (6)

Луцьк
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки
2016

УДК 81(062.552)
ББК 81я54
Т 43

*Рекомендовано до друку вченою радою
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 16 від 27 жовтня 2016 р.)*

Редакційна колегія

- Костусяк Наталія Миколаївна**, доктор філологічних наук, професор, головний редактор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).
Аркушин Григорій Львович, доктор філологічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).
Вокальчук Галина Миколаївна, доктор філологічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет).
Ганцарек Пьотр, доктор габілітований, професор (Варшавський університет).
Данилюк Ніна Олексіївна, доктор філологічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).
Жуйкова Маргарита Василівна, доктор філологічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).
Загнітко Анатолій Панасович, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор (Донецький національний університет).
Іваницька Ніна Лаврентіївна, доктор філологічних наук, професор (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського).
Мірченко Микола Васильович, доктор філологічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).
Скаб Мар'ян Стефанович, доктор філологічних наук, професор (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича).
Степаненко Микола Іванович, доктор філологічних наук, професор (Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка).
Христіанінова Раїса Олександрівна, доктор філологічних наук, професор (Бердянський державний педагогічний університет).
Чижевський Фелікс, доктор габілітований, професор (Університет Марії Кюрі-Склодовської, м. Люблін).
Громик Юрій Васильович, кандидат філологічних наук, доцент (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).
Межов Олександр Григорович, доктор філологічних наук, професор, відповідальний секретар (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Рецензенти

- Скаб Марія Василівна**, доктор філологічних наук, професор (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича).
Сологуб Надія Миколаївна, доктор філологічних наук, професор (Інститут української мови НАН України).
Плющ Марія Яківна, доктор філологічних наук, професор (Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова).

Журнал є науковим виданням України, зареєстрованим у Державній реєстраційній службі України як друкований засіб масової інформації (серія КВ № 20222-10022Р від 10.09.2013) та в наукометричній базі РИНЦ (ліцензійний договір № 254-04/2014 від 25.04.2014).

Типологія та функції мовних одиниць : наук. журн. / [редкол. : Н. М. Костусяк (гол. ред.) та ін.]. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2016. – № 2 (6). – 212 с.

Науковий журнал містить статті, що висвітлюють актуальні питання сучасного мовознавства (граматичні одиниці й категорії української та інших мов; українсько-інослов'янські мовні паралелі та взаємозв'язки; поліфункційність української мови в синхронії та діяхронії).

Видання призначене для мовознавців – наукових працівників, викладачів, аспірантів і студентів філологічних факультетів університетів.

**УДК 81(062.552)
ББК 81я54**

© Косенко А. О. (обкладинка), 2016
© Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2016

Зміст

Аркушин Григорій

Словотвір зоонімів північно-західної України5

Білих Олександр

Особливості відмінювання присвійних займенників
у церковнослов'янській мові української редакції кінця XVI–XVII ст.17

Вінтонів Михайло

Частки в ідіостилі Бориса Грінченка:
функційно-семантичне вираження..... 27

Гандзюк Олександра

Темпоральні синтаксеми в романі Ірини Вільде «Сестри Річинські» 33

Демешко Інна

Принципи опису словотвірної морфології
девербативів в українській мові 40

Жуйкова Маргарита

Антропоцентризм у словникових дефініціях: відсилка до прототипу50

Климюк Марія

Абревіація в українській періодиці початку XXI сторіччя 63

Копорова Кветослава

Rusínsky jazyk na pomedzí slovensko-ukrajinských jazykových kontaktov 75

Кузьмич Олена

Іншомовна лексика як засіб комічного 88

Лут Катерина

Засоби вираження негативної оцінки
в англomовному економічному дискурсі 96

Масицька Тетяна

Похідна порівняльна семантико-синтаксична залежність
у простих ускладнених реченнях 105

Межов Олександр

Прийменники як показники синтаксичної конденсації в дериваційних процесах..115

ЧАСТКИ В ІДЮСТИЛІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА: ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНЕ ВИРАЖЕННЯ

У сучасних граматичних дослідженнях увагу лінгвістів привертають питання класифікаційних ознак службових частин мови, що зумовлено прагненням поглибити типологію граматичних категорій на нових засадничих та методологічних принципах, унормувати граматичну термінологію. Студії з функційного напрямку уможливлені міцним теоретичним підґрунтям, закладеним у працях, присвячених формально-граматичному, структурно-семантичному та комунікативному опису граматичних категорій.

У статті описано основні підходи до аналізу часток у сучасній лінгвістиці, схарактеризовано особливості еволюції поглядів на частку, проаналізовано концептуально-засадничі принципи та простежено співвідношення формально-граматичного і семантичного виявів часток у творах Бориса Грінченка, визначено синтаксичну роль часток у висловленні.

Ключові слова: частка, висловлення, речення, семантика, функція, функційний аспект.

Обґрунтування наукової проблеми та її значення. У сучасних граматичних студіях увагу лінгвістів привертають питання вивчення статусу службових частин мови, виокремлення їхніх концептуальних і типологічних ознак, що зумовлено прагненням поглибити типологію граматичних категорій на нових засадничих та методологічних принципах, унормувати граматичну термінологію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками активізувалися дослідження з вивчення статусу службових частин мови, виокремлення їхніх концептуальних і типологічних ознак. Існує низка питань, що виникають при вивченні часток, зокрема проблема визначення меж класу часток, статусу неодноразових утворень, зарахування часток до слова чи до морфеми тощо. Частки співвідносяться зі словами різних класів: як із повнозначними, так і з неповнозначними частинами мови. Актуальною постає проблема розмежування часток, сполучників і прислівників. Це питання репрезентовано в роботах таких вчених, як І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, Т. М. Ніколаєва, А. Ф. Прияткіна, Н. Ю. Шведова та інші.

Упровадження частки як окремої лінгвістичної категорії пов'язують з іменем А. Добіаша, який запропонував дефініцію цього по-

няття [5]. Проте частки як клас стають об'єктом багатоаспектного вивчення лише в ХХ ст. О. М. Пешковський спробував систематизувати частки, наголошуючи, що вони являють собою «чисту форму, одну суцільну форму без змісту. Це ніби відірвані афікси, що вільно пересуваються поверхнею мови» [7, с. 40]. Стислий огляд класу часток репрезентовано і в синтаксисі О. О. Шахматова [9, с. 506–507]. Тривалий час частки зараховували до прислівників, не виокремлюючи їх у самостійний клас. При цьому апарат їхнього семантичного опису занадто бідний, що характерно практично для всіх робіт, присвячених часткам, першої половини ХХ століття.

Необхідно відзначити, що визначення лексико-граматичної природи і функційного призначення часток ускладнюється неоднозначністю їхнього категорійного статусу та рівневої належності. У сучасному мовознавстві існують різні дефініції класу часток, але жодна з них не тільки не визначає чітко їхні межі, але, навпаки, частіше розширює їх. Поняття відтінку занадто розмите, щоб уважати його категорійним значенням часток. О. О. Стародумова слова, що називають частками, об'єднує в кілька груп, кожна з яких має свої категорійні властивості [8, с. 32]. Подібне твердження прослідковуємо в працях таких вчених, як А. Мирович, Ю. І. Леденьов та ін. А. Мирович дає таку оцінку часткам: «Частки, що обслуговують речення, розпадаються на низку категорій, настільки різних за своїми функціями, що, власне кажучи, загальна назва всіх різновидів часток є чимось умовним. Їхні основні категорії не менш різняться між собою, ніж окремі частини мови» [6, с. 104].

Суперечливість наявних класифікацій зумовлена принциповими особливостями функціонування часток: їхніми нечіткими семантичними межами, поєднанням суб'єктивних і об'єктивних модальних значень, тісним зв'язком часток із лексико-граматичною структурою висловлення, здатністю поєднуватися в комплекси, великою кількістю часток у розмовному мовленні, співвіднесенням їх з іншими частинами мови, з якими вони пов'язані генетично. Підходи різняться залежно від того, який критерій виділення часток в окремий клас був покладений авторами в основу типології. Крім того, спостерігаємо різний ступінь точності та системності наявних у лінгвістиці класифікацій.

Мета роботи – описати частки як самостійний клас слів, виявити їхню внутрішню структуру та семантичний потенціал у сучасній українській мові.

Об'єктом дослідження є система часток української мови.

Предметом дослідження – функційно-семантичні параметри часток в ідіостилі Бориса Грінченка.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких основних завдань: 1) схарактеризувати еволюцію поглядів на статус частки в сучасній лінгвістиці; 2) описати структурні різновиди часток у сучасній українській мові; 3) проаналізувати семантичні функції часток у художньому дискурсі Бориса Грінченка.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Перші багатоаспектні дослідження часток належать В. В. Виноградову, який у праці «Російська мова. Граматичне вчення про слово» запропонував визначення «службових» слів, об'єднаних «загальними властивостями гібридно-напівграматичного типу і проміжним становищем між прислівниками і модальними словами, з одного боку, і сполучниками – з іншого» [1, с. 634]. Учений відмежував частки від прислівників і сполучників, а головне, докладно покласифікував їх. «Частками називаються слова, які зазвичай не мають цілком самостійного реального чи матеріального значення, а вносять в основному додаткові відтінки в значення інших слів, речень або ж служать для вираження різного роду граматичних (а отже, і логічних, і експресивних) відношень» [1, с. 633].

Більшість часток у своєму значенні має модальні відтінки й тяжіє до категорії модальних слів. Така модальність може бути загальнореченнєвого характеру або стосуватися окремого члена речення: *У сріб-ло її **неначе** вдягнуть* (Б. Грінченко); ***Не** знають, а поводяться зо мною так, як **неначе** вони мене знають з найпоганішого боку* (Б. Грінченко); ***Неначе** вона тут була, а не пізнає....* (Б. Грінченко).

В укранській лінгвістиці частки здебільшого витлумачують як незмінні службові слова, які надають реченням або членам речення додаткових значеннєвих відтінків, а також беруть участь у творенні дієслівних форм граматичної категорії способу [2, с. 790]. Інколи елементи на зразок *казна-*, *хтозна-*, *будь-* / *-небудь*, *де-*, *-сь* кваліфіковано як словотворчі афікси [4]. Необхідно також брати до уваги і синтаксичний статус часток, де вони є виразниками тема-рематичних відношень у структурі речення, виконуючи роль синтаксичного форманта, що дає змогу зарахувати їх до аналітичних синтаксичних морфем. Тезу про те, що частки належать системі актуалізаторів, будучи вербальним засобом вираження комунікативних категорій, уважають загальноновизнаною. Розбіжності виникають у визначенні ролі часток в актуальному членуванні речення: одні автори вважають, що всі част-

ки виокремлюють рему висловлення, інші розглядають частки як показники теми й реми. У висловленнях, що вжиті в стилістично нейтральних контекстах, комунікативні функції часток безпосередньо пов'язані з їхньою семантикою.

Зазвичай видільні частки (*навіть, все, лише, лишень, таки, тільки* і под.) є рематизаторами, оскільки поява їх у висловленні пов'язана з якоюсь новою, додатковою інформацією. Видільні частки можуть рематизувати як головні: *У їх була* (Т) // **тільки** *хатка та дворища клапоть* (Р), *а землю хліборобну наймати доводилось* (Б. Грінченко), так і другорядні члени речення: *Прихиляються вони* (Т) // **тільки** *до лихого* (Р), – *немає доброї стежки до голови нерозумної* (Б. Грінченко) [3].

Головне семантичне завдання частки **навіть** полягає в маркуванні протиріччя між очікуваним станом речей і наявним. Модель «*навіть* + предикат», винесена в наступне речення, втрачає подібну логічну семантику, виконуючи функцію посилення оцінки, підкреслює позицію автора, який у такий спосіб концентрує увагу читача на найважливішому фрагменті висловлення: *А вона лежала тиха, спокійна. Навіть здавалось, що на обличчі в неї сяла якась радість* (Б. Грінченко).

Щодо функційно-семантичного вираження часток, зафіксованих у художніх творах Б. Грінченка, то їх за найзагальнішими ознаками поділено на такі різновиди:

1) вказівні (*це, то, ось, от, оце, он, онде, ото*): *Тепер у їх був такий лад, що хоч кожен сам собі на своїй землі господарював, а проте ціну на землю або які відробітки – це вже визначали вони всі гуртом; мало бути так саме і з цінами на робітників, за випас товару й за все інше, за що дибляни мали їм платити* (Б. Грінченко);

2) питальні (*чи, чи ж, чи не, та чи і под.*): **Чи** *не краще було б, якби цього нічого не заводили, якби люди самі собі жили, громадою лад і суд давали?* (Б. Грінченко);

3) спонукальні (*хай, нехай, будь, бодай, годі, ну, давай, нумо, на, лишень та ін.*): *Та бодай би тобі сонце праведне не світило, як ти мене занапастив!..* (Б. Грінченко);

4) заперечні (*не, ні, ані тощо*): *А ти ж не послухав!* (Б. Грінченко);

5) стверджувальні (*так, отак, авжеж, атож і под.*): *Коли ж у мене нема іншого. А хіба ж, – питаю, – тут мужицького тютюну не можна вживати, а самий панський?*

– **Авжеж!** (Б. Грінченко);

6) підсилювальні (*і (й), та, аж, все, таки, так і* под.): *Бачу, суне до мене отой хватальний, що по базарю ходить та перекупок ганяє, **аж** засапавишсь, аж стільці валя, – так поспішається* (Б. Грінченко);

7) обмежувальні (*тільки, і тільки, та й тільки і* под.): – *Тобі, – кажу, – байдуже, що з мене так назнущалися, **тільки** за гроші клопочешся!* (Б. Грінченко);

8) видільні (*все, ж, лише, лишень, навіть, таки, тільки, уже (вже), хоча, хоча б і* под.): *Через те дибляни не любили Панаса, трохи **навіть** боялися його, і в спірці з Грицьком більшість до старшого брата прихилилася, надто ж, що Грицькова й правда була. Зате в Панаса був оборонець – Копаниця* (Б. Грінченко);

9) порівняльні (*наче, неначе, мов, немов, як і* под.): *Грицькове обличчя враз **мовби** сяєвом осяяло* (Б. Грінченко);

10) градаційні (*навіть та ін.*): *Вона стільки разів помилялася, стільки разів її осміяно за ці помилки, **навіть** карано, що вона тепер не була певна ні в одному слові, чи розуміє його, як треба* (Б. Грінченко).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Поза всяким сумнівом, послідовне розмежування функційних типів часток та встановлення їхньої належності до того чи того різновиду не постає абсолютним у силу поліфункційності багатьох часток, що зумовлено їхнім комунікативно-ситуативним навантаженням.

Особливо суттєвим є розгляд функційного і типологічного аспекту часток у контрастивному аспектах, що уможлиблює вияв нерівнорядних площин і встановлення різноманітних лакун, що компенсуються іншими мовними засобами. Не менш важливим є простеження функційного статусу і вияву стверджувальних / заперечних слів-фраз, первинною функцією яких постає загальне вираження відповіді. Вони реалізують позитивну або негативну реакцію на висловлення співрозмовника (згоду/ незгоду, ствердження / заперечення тощо з різноманітними відтінками). Потребує поглибленого дослідження комунікативно-прагматичний потенціал окремих часток у текстах різних стилів та жанрів, на особливу увагу заслуговує й зіставний аналіз комунікативно-парадигматичного потенціалу часток у різносистемних мовах, що увиразнює перспективність подальшого опрацювання аналізованої проблематики.

Література

1. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – М. : Высш. шк., 1986. – 640 с.

2. Вихованець І. Р. Частки / І. Р. Вихованець // Енциклопедія. Українська мова. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 790.
3. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви : монографія / М. О. Вінтонів. – Донецьк : ДонНУ, 2013. – 328 с.
4. Городенська К. Г. Граматика української мови. Морфологія. / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
5. Добиаш А. Опыт семасиологии частей речи и их форм на почве греческого языка / А. Добиаш. – Прага : Изд-во Др. Эд. Грегра, 1897. – 544 с.
6. Мирович А. Основные функции частиц в современном русском языке / А. Мирович // Лексикографический сборник. – М., 1962. – Вып. 5. – С. 104–111.
7. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М. : Учпедгиз, 1935. – 452 с.
8. Стародумова Е. А. Синтаксические функции частицы «даже» / Е. А. Стародумова // Ученые записки Дальневосточного университета. – 1972. – Т. 62. – С. 32–47.
9. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – М. : Учпедгиз, 1941. – 620 с.

References

1. Vinogradov V. V. Russkii yazyk. Grammaticheskoe uchenie o slove / V. V. Vinogradov. – M. : Vyssh. shk., 1986. – 640 s.
2. Vykhovanets I. R. Chastky / I. R. Vykhovanets // Entsyklopediia. Ukrainska mova. – K. : «Ukrainska entsyklopedisa» im. M. P. Bazhana, 2004. – S. 790.
3. Vintoniv M. O. Aktualne chlenuvannia rechennia i tekstu: formalni ta funktsiini vyiavy : monohrafiia / M. O. Vintoniv. – Donetsk : DonNU, 2013. – 328 s.
4. Horodenska K. H. Hramatyka ukrainskoï movy. Morfolohiia. / O. K. Bezpoiasko, K. H. Horodenska, V. M. Rusanivskyi. – K. : Lybid, 1993. – 336 s.
5. Dobiash A. Opyt semasiologii chastei rechi i ikh form na pochove grecheskogo yazyka / A. Dobiash. – Praha : Izd-vo Dr. Ed. Gregra, 1897. – 544 s.
6. Mirovich A. Osnovnyie funktsii chastits v sovremennom russkom yazyke / A. Mirovich // Leksikograficheskii sbornik. – M., 1962. – Vyp. 5. – S. 101–122.
7. Peshkovskii A. M. Russkii sintaksis v nauchnom osveshchenii / A. M. Peshkovskii. – M. : Uchpedgiz, 1935. – 452 s.
8. Starodumova E. A. Sintaksicheskie funktsii chastitsy «dazhe» / E. A. Starodumova // Uchenie zapiski Dalnevostochnogo universiteta. – 1972. – T. 62. – S. 32–47.
9. Shakhmatov A. A. Sintaksis russkogo yazyka / A. A. Shakhmatov. – M. : Uchpedgiz, 1941. – 620 s.

Винтонів Михайл. Частицы в идиостиле Бориса Гринченко: функционально-семантическое выражение. В современных грамматических исследованиях внимание лингвистов привлекают вопросы классификационных признаков служебных частей речи, что обусловлено стремлением углубить ти-

пологію граматических категорій на нових методологічних принципах, нормировать граматическую термінологію. Студії с функціонального на-
правлення стали можливі завдяки теоретическим основам, заложенным
в трудах, посвященних формально-грамматическому, структурно-семантичес-
кому и коммуникативному описанию граматических категорій.

В статті описані основні підходи к аналізу частиц в сучасній лин-
гвістическій, охарактеризовані особливості еволюції взглядов на частицу, проана-
лізовані концептуально-основополагаючі принципи и просліджено соот-
ношення формально-грамматического и семантического проявлень частиц
в произведениях Бориса Гринченко, определена синтаксическая роль частицы
в высказывании.

Ключевые слова: частица, высказывание, предложение, семантика, функ-
ция, функціональний аспект.

**Vintoniv Mykhaylo. Particles in idiostyle of Boris Grinchenko: functional-
semantic expression.** In the current study of grammar, linguists pay attention to the
issue of official classifications of parts of speech, due to the desire to deepen
typology of grammatical categories on new fundamental and methodological
principles and to regulate grammatical terminology. Studies of functional direction
are made possible by a strong theoretical foundation laid in the works devoted to
formal grammatical, structural and semantic description of communicative and
grammatical categories.

The main approaches to the analysis of particles in modern linguistics were
described in the article. The peculiarities of the evolution of attitude to the particles
were determined, the conceptual and fundamental principles were analyzed, the ratio
of formal grammatical and semantic expressions of particles in the works of Boris
Grinchenko was investigated and the syntax role of the particle in the statement was
defined in the paper.

Key words: particle, statement, sentences, semantics, function, functional aspect.

УДК 811.161.2'367.332:821.161.2-31.09

Олександра Гандзюк

ТЕМПОРАЛЬНІ СИНТАКСЕМИ У РОМАНІ ІРИНИ ВІЛЬДЕ «СЕСТРИ РІЧИНСЬКІ»

У статті, що стосується функційного синтаксису, йдеться про просте
ускладнене речення. Подані імена вчених, які працюють над проблемою дослі-
дження вторинних предикатних синтаксем. У праці докладно проаналізовано
темпоральні синтаксеми, засвідчені в романі Ірини Вільде «Сестри Річинські»,